ALTERNATOR
Misliti znanost.

»In vendar se je zgodilo.« Okoliščine in posledice koroškega plebiscita leta 1920

8. 10. 2020

Številka: 46/2020

Avtor:

- Andrej Rahten

Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije

9. oktobra 1920 sta Fran Vodopivec in Ivo Šubelj, slovenska člana medzavezniške komisije, ki je nadzirala izvedbo koroškega plebiscita, obiskala velikovški okraj. Bil je dan pred ljudskim glasovanjem, ki je odločalo o razmejitvi nekdanje habsburške kronovine, sicer že desetletja zaznamovane z ostrimi narodnostnimi konflikti. Iz poročila, ki ga je Vodopivec napisal za Janka Brejca, predsednika Deželne vlade za Slovenijo in predvojnega voditelja koroških Slovencev, so izhajali pozitivni vtisi: »Povsod sva mogla konstatirati le najboljše razpoloženje za nas, Nemci pa so bili tihi in očividno potrti. Zdelo se je, da bode dobro razpoloženje naših ljudi in njihova samozavest potegnila za seboj velik del Nemcev in omahljivcev. Bila sva mnenja, da se mora zgoditi več kot čudež, da bi propadli. In vendar se je zgodilo.« Očitno so vtisi varali, kar je pokazal rezultat štetja glasov v avstrijsko korist.

Moč nemškega nacionalizma verjetno v nobeni od staroavstrijskih kronovin ni bila tako očitna kot prav na Koroškem. Podatki, ki so jih zbrali Brejc in njegovi strankarski kolegi jeseni 1913 v znameniti brošuri *Aus dem Wilajet Kärnten*, kažejo, da so bili koroški nemški nacionalci očitno prepričani, da jim ni treba upoštevati znamenitega 19. člena avstrijskega *Temeljnega državnega zakona* iz leta 1867, ki je določal enakopravnost vseh narodov in vseh »v deželi običajnih jezikov« v šoli, uradih ter javnem življenju. Kljub zakonskim zahtevam je bila slovenščina kot drugi deželni jezik v šolah in uradih zapostavljena. Državno sodišče, ki je imelo v stari Avstriji kompetence ustavnega, se je po ugotovitvah zgodovinarke Ute Weinmann glede rabe jezika na koroških utrakvističnih šolah večkrat opredelilo v korist slovenskih zahtev, a so jih na deželni ravni ignorirali. Znano je, se je takšna praksa ohranila še tja v haiderjansko dobo koroške politike, kar se je najbolj

kazalo pri (ne)postavljanju dvojezičnih krajevnih napisov.

Glede na nesporno dominantni položaj, ki so ga vzpostavili že v zadnjih desetletjih habsburške monarhije, so se koroški nemškonacionalni krogi priprav na plebiscit lahko lotili z veliko štartno prednostjo. Vodilna politika na Koroškem sta bila takrat deželni upravitelj Arthur Lemisch in poslanec Vinzenz Schumy, ki je na začetku svoje poklicne kariere kmetijskega eksperta še veljal za slovensko narodno čutečega, a se je že na predvečer prve svetovne vojne profiliral kot politik nemškonacionalnega kova. Avgusta 1919 je provizorični deželni zbor ustanovil Deželno agitacijsko vodstvo, poseben urad, ki je bil oddelek nacionalnopolitičnega odbora deželnega parlamenta. Novi urad je nastal na pobudo pangermansko mislečega nadporočnika Hansa Steinacherja, svoje sodelavce pa je zbiral predvsem v vrstah mladih častnikov in vojakov, ki so pripadali enotam koroških brambovcev. Prav domala vojaška organiziranost in disciplina sta bila zaščitni znak novega urada, ki pa se je marca 1920 združil z nacionalnopolitičnim odborom deželnega zbora v *Kärntner Heimatdienst*. Akronim KHD je postal sinonim za agresivno propagiranje koroške domovinske zavesti kot nasprotja slovenskega narodnega gibanja.

Na letakih je slovenska propaganda nastopala pod znamko »Jugoslavije«. Uradnega imena države se ni poudarjalo, kar je bila verjetno posledica zavestnega izogibanja omenjanju kraljevine, ki je imela povrhu na prvem mestu še srbsko ime. Kraljevina SHS je bila za od vojne utrujeno koroško prebivalstvo drugo ime za mobilizacijo v službi srbskega kralja in odhod na balkanska bojišča Karađorđevićev. Pretežno pangermansko čuteči agitatorji v KHD so nasprotno izbrali za svoj bojni klic Koroško. Sicer so si po Steinacherjevem pričevanju prav tako želeli drugačno ime. V skladu z njegovo znano krilatico naj v glasovalnem boju pripadnost Avstriji ne bi igrala nobene vloge. Ker zaradi nasprotovanja velesil, zlasti Francije, Avstrijcem ni bil dovoljen »anšlus«, koroški agitatorji niso smeli vzklikati Nemčiji, niso pa želeli govoriti o Avstriji, zato so izbrali poudarjanje koroške domovinske zavesti. Če nekoliko parafraziramo Steinacherjevo krilatico, njegovi slovenski nasprotniki na Koroškem Kraljevine SHS niso smeli izpostavljati, o Sloveniji niso hoteli govoriti, za svoj bojni klic pa so posledično izbrali Jugoslavijo.

Koroška deželna vlada in KHD sta agitacijske aktivnosti spretno stopnjevala. 12. septembra 1920 sta na Gosposvetskem polju organizirala masovno domovinsko zborovanje, na katerem se je po Schumyjevih navedbah menda zbralo 50.000 ljudi. 28. septembra so naposled Lemisch in njegovi potegnili še zadnjo propagandno potezo, ki je vodila v zmago. Koroški deželni zbor je namreč svečano obljubil, da bo slovenskim rojakom ohranil jezikovno in narodno posebnost. Ob takšnih in podobnih zagotovilih se povprečnemu slovensko govorečemu Koroščuverjetno ni bilo težko odločiti, ali bo raztrgal listek bele (jugoslovanske) ali zelene (avstrijske) barve. Zaradi nezanemarljivega deleža nepismenih, zlasti med starejšim prebivalstvom, se je namreč izkazovalo podporo državi tako, da je bilo potrebno raztrgati tisti listek, ki je nosil barvo države, v kateri volivec ni želel živeti.

Med »psihološkimi momenti«, ki so takrat vplivali na odločitve koroških Slovencev, so zanimive tudi spominske navedbe Franca Cvirna, ki je bil od septembra 1919 do junija 1920 poveljnik pliberškega okrožja. To mu je omogočalo, da si je v stikih z lokalnim prebivalstvom ustvaril jasno sliko o njegovi »konservativni miselnosti«, pogojeni s šestimi stoletja bivanja v habsburški monarhiji: »Koroškim Slovencem se je pod Avstrijo seveda mnogo bolje godilo kakor po štiriletni vojski po razsulu Avstrije na ozemlju brez ustaljene vlade. Manjkale so jim materijelne dobrine bivše monarhije in gledalo je v Nem[ški] avstrijski republiki naslednika bivše monarhije, ki jim bo zopet prinesel bivše blagostanje. Zlohotna nemška propaganda pa jim je slikala Srbe kot krvoločne barbare, službovanje v srbski vojski pa kot srednjeveško mučeništvo, katerega so se najhuje bali.« V tej luči je mogoče tudi bolje razumeti izjavo koroškega Slovenca s Pečnice med obiskom arbitražne komisije ameriškega podpolkovnika Shermana Milesa v začetku leta 1919. Američanom je povedal, da je Slovenec, zna pa prav tako tudi nemško in bi najraje videl vrnitev stare Avstrije, vključno s cesarjem. Gotovo ne on ne njegov politično izpostavljeni rojak, duhovnik Valentin Podgorc, ki je kljub slovenski narodni drži na plebiscitu glasoval za Avstrijo, nista bila edina, ki sta tako razmišljala. Vsekakor pa je ironija zgodovine, da je očitno vsaj del Slovencev glasoval za Avstrijo v prepričanju, da je ta nadaljevanje stare monarhije, medtem ko so propagando za novo republiko vodili politiki, ki so javno zanikali kontinuiteto s habsburško državo in si želeli »anšlusa« ter združitve v Veliko Nemčijo.

Nedvomno je svoje odigrala bojazen pred mobilizacijo v vojsko srbskega kralja. Prav vzbujanje strahu pred »ajnrukanjem« za monarha, ki je bil povrhu še pravoslavne vere, je bil tudi pogost motiv propagandnih letakov, ki jih je širila avstrijska stran. Kot opozarja Margaret MacMillan v svojem še vedno nepreseženem standardnem delu o pariški mirovni konferenci, pa bi bila lahko pri tem prav glasovalna pravica žensk pomembna okoliščina. Koliko koroških mater bi z veseljem oddalo glas za državo, ki naj bi mobilizirala njihove sinove za boje v pravoslavni armadi na oddaljenih balkanskih bojiščih? Odgovor se skriva tudi v plebiscitnem rezultatu 10. oktobra 1920.

Številke so znane: v plebiscitni coni A se je 22.025 Koroščev (59,04 %) odločilo za Avstrijo, medtem ko jih je za Jugoslavijo glasovalo samo 15.279 (40,96 %). Udeležba je bila izjemno visoka: glasovalo je celo 95,79 % volilnih upravičencev. A tudi na ozemlju južno od Drave je bila slovenska večina minimalna, manj kot odstotek nad polovico. Težko je natančno reči, koliko narodno čutečih Slovencev se je odločilo za Avstrijo. Če so leta 1910 ob zadnjem uradnem štetju v habsburški monarhiji glede na občevalni jezik Slovenci predstavljali dobro petino prebivalstva, jih je zgolj polovica na parlamentarnih volitvah podpirala Katoliško-politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem. Na plebiscitu sta dobri dve petini volivcev, ki so bili po kriteriju občevalnega jezika v coni A Slovenci, glasovali za Avstrijo. Po mnenju Teodorja Domeja, ki izhaja iz rezultatov privatnega slovenskega štetja leta 1910, pa je bilo število Slovencev, ki so glasovali za Avstrijo, še večje. Pri privatnem štetju so namreč našteli na ozemlju kasnejše cone A kar 95 % Slovencev. Če je v avstrijskem zgodovinopisju že od časov Martina Wutteja dalje prevladujoče mnenje, da je za Avstrijo glasovalo okoli 10.000 slovensko govorečih volivcev, je po Domejevem mnenju to najnižja možna številka. Že pred Domejem sta v svojem klasičnem delu o

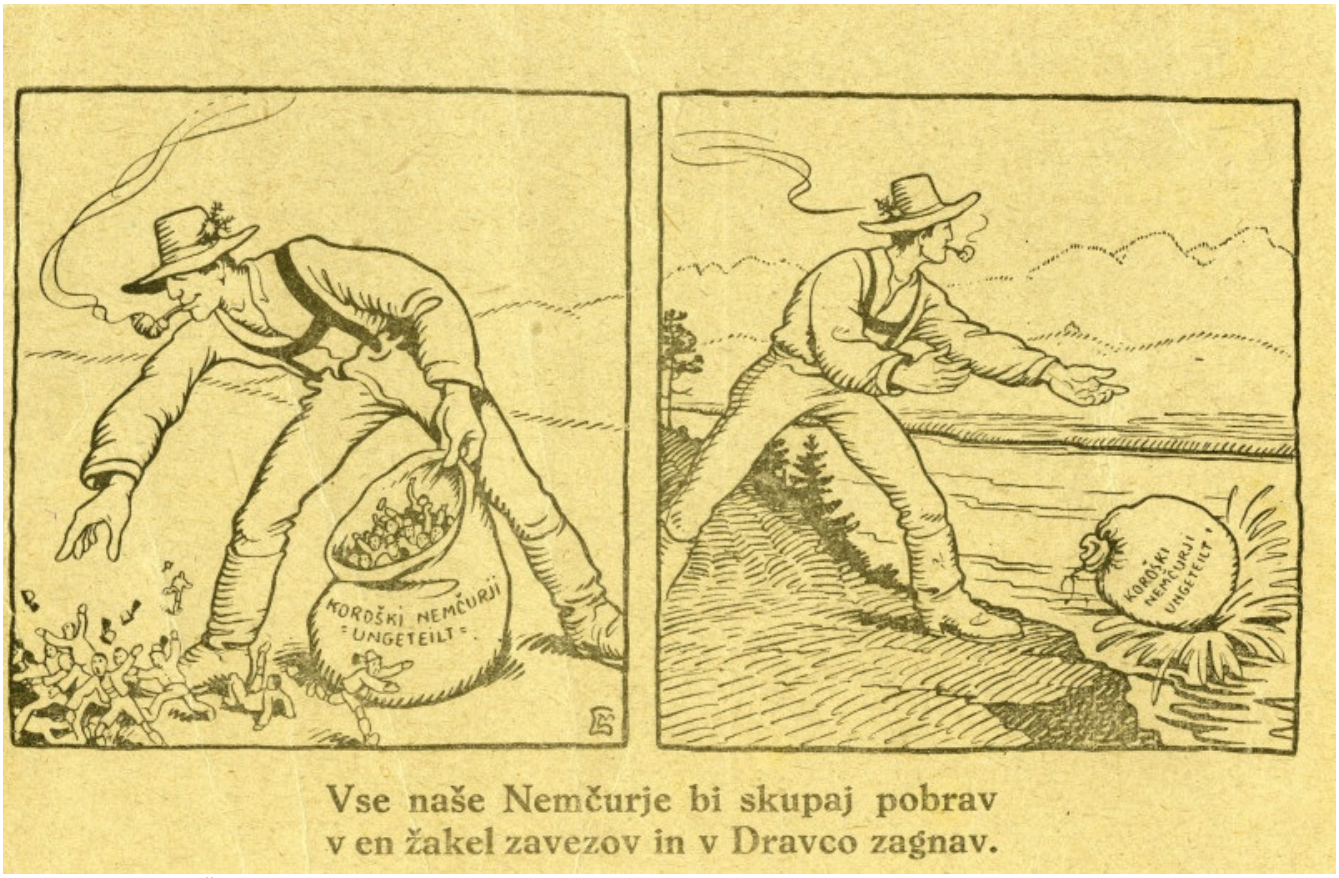
koroških Slovencih podobno razmišljala tudi Hanns Haas in Karl Stuhlpfarrer z ugotovitvijo, da se jih je usodnega 10. oktobra za Avstrijo odločilo okoli 12.000.

Marsikateri koroški slovenski udeleženec plebiscita je med dvema državama izbral Avstrijo zato, ker ni želel živeti v Jugoslaviji, ne pa zato, ker bi se odrekel svoji slovenski identiteti. Menil je, da bo slednjo lahko ohranil tudi v novi avstrijski republiki, za katero je glasoval. Ali da bodo razmere vsaj takšne, če že ne boljše, kot so bile v stari monarhiji. Nenazadnje so bile v tem duhu izrečene tudi obljube koroških vladnih krogov in deželnega zbora tik pred plebiscitom, češ da bodo Slovencem zajamčene vse pravice. Da je bila njegova narodna identiteta potem že kmalu ogrožena v svojem bistvu, je seveda posledica pojmovanja dane besede koroških oblastnikov, ki so pravila delovanja pravne države ignorirali že v časih habsburške monarhije.

Kot sem nekoliko provokativno zapisal v svoji zadnji knjigi *Po razpadu skupne države*, na kateri deloma temelji tudi ta članek, je bilo po razpadu nekdanje skupne države namesto 19. člena staroavstrijske ustave nad samovoljo koroških nemških nacionalcev po plebiscitu samo še nebo. Res je bil omenjeni člen 1. oktobra 1920 prevzet v *Zvezni ustavni zakon* kot 149. člen. A kot je ugotovil že Thomas M. Barker, je bil slednji relativiziran z 8. členom istega zakona, ki je določal nemščino za »državni jezik«. Prav na tem vprašanju pa so se najbolj lomila kopja med politiki že v habsburški monarhiji: če se namreč prizna nemščino za edini državni jezik, potem ostali niso več enakopravni z njo. Manjšinski jeziki so v 8. členu res navedeni kot izjeme, a to samo potrjuje omenjeno pravilo. Torej je bila z razglasitvijo nemščine kot državnega jezika tudi določba staroavstrijskega 19. člena o enakopravnosti vseh (v deželi običajnih) jezikov s tem zanikana. Tako si tudi avstrijska pravna stroka vse do danes ni enotna, ali je 19. člen ohranil veljavo tudi v novi republiki. A vsaj kar zadeva koroške vladne kroge, ga itak niso upoštevali. V primerjavi s predvojnim časom se je položaj koroških Slovencev samo še poslabšal. Če so bili prej vsaj formalno enakopravni v svojih narodnostnih pravicah, so bili sedaj degradirani na raven manjšine, ki je hierarhično podrejena tistim, ki govorijo edini državni jezik. Če je tudi zahvaljujoč 19. členu stara monarhija vendarle obstajala kot mnogonarodna skupnost, kar je olajševalo tudi narodno emancipacijo koroških Slovencev, je bilo z razglasitvijo nemščine za »državni jezik« delo koroških nemških nacionalcev sedaj še veliko lažje.

Verjetno bi danes težko našli resnega zgodovinarja, ki se ne bi strinjal z ugotovitvijo Haasa in Stuhlpfarrerja, da je nova Avstrija Slovence v zahvalo za njihovo glasovanje »prepustila nebrzdani germanizaciji«. To je bilo Lemischu in njegovim koroškim pristašem sedaj še lažje vršiti kot v habsburški dobi, saj je takoj po plebiscitu prišlo do velikih čistk med slovensko politično elito, ki se je uspela vzpostaviti na predvečer prve svetovne vojne. Poleg tradicionalno narodni ideji zveste duhovščine so namreč v dobi, ko je njihovo stranko vodil Brejc, koroški slovenski izobraženci kljub agresivnosti nemških nacionalcev vendarle začeli prodirati tudi na pomembnejše družbene pozicije v šolstvu, upravi in sodstvu. Toda kadrovske čistke, ki so jih po plebiscitu med slovensko družbeno elito bliskovito izvedle koroške oblasti in njihova podaljšana »civilnodružbena« roka različnih formacij KHD, so stvari spet postavile na začetek. Namesto konkurence dveh narodnih meščanskih elit, ki se je razvijala od srede 19. stoletja, se je ponovno vzpostavila stara hierarhija, v kateri so bili slovenski kmetje podrejeni nemškonacionalni meščanski eliti. Po izgonu in premestitvi večine narodno čutečih duhovnikov in učiteljev je bila slovenska manjšina praktično obglavljena, pa tudi v gospodarskem smislu je bila v precejšnji odvisnosti od nemškonacionalnih podeželskih organizacij, ki so zlasti pod Schumyjevo taktirko želele ustvariti še več »Nemcem prijaznih Slovencev«. Svoje je naredila tudi pretkana kadrovska politika, ki je preprečevala zaposlovanje pejorativno imenovanih »čušev« na pomembnejših pozicijah v šolstvu, upravi in sodstvu. Sledila so dolga desetletja sovražnega sosedstva med Jugoslavijo in Avstrijo, položaj koroških Slovencev pa se je dodatno poslabšal po »anšlusu« in prihodu nacističnega režima.

Podobno kot na predvečer plebiscita leta 1920 so koroški vladni krogi tudi ob koncu druge svetovne vojne – seveda ob sklicevanju na plebiscitno odločitev – slovenski manjšini zagotavljali, da bodo ščitili njene pravice. Toda v realnosti so bili njihovi ukrepi nezadostni, na področju šolstva so se po obetavnih začetkih kmalu začeli celo slabšati v škodo manjšinskim pravicam. Avstrija in Jugoslavija sta sicer uradno prisegali na potrebo po dobrososedskih odnosih, a so bili slednji vse do konca hladnovojnega časa usodno obremenjeni prav zaradi koroškega problema. Vrhunec je pomenil viharni napad na dvojezične krajevne napise jeseni 1972. Čeprav je Jugoslavija pristopila k *Državni pogodbi o ponovni vzpostavitvi neodvisne in svobodne Avstrije*, ki jo je slednja podpisala 15. maja 1955 s predstavniki velesil, je bila slovenska manjšina še naprej izpostavljena nacionalističnim pritiskom. Demografski upad se je nadaljeval tudi v sodobnem času, dvojezičnost je ostajala pogosto zgolj na papirju. Pomembno cezuro je pomenila šele slovenska državna osamosvojitev, ki je v kombinaciji z umirjanjem mednarodnih razmer zaradi padca berlinskega zidu vzpostavila nova izhodišča za sodelovanje med državama. To je blagodejno vplivalo na položaj slovenske manjšine na Koroškem, a tudi na Štajerskem, kjer je bila že tik pred izumrtjem. Premiki so opazni tudi v družbeni strukturi zamejskih Slovencev, med katerimi so danes številni pomemben del avstrijske izobraženske elite. V zgodovinski perspektivi lahko potrdimo, da so do konca poplebiscitnega stoletja vendarle uspeli preseči velik del negativnih posledic, s katerimi so se morali dolgo soočati v desetletjih po odločitvi za Avstrijo.

Hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije

https://www.alternator.science/sl/daljse/in-vendar-se-je-zgodilo-okoliscine-in-posledice-koroskega-plebiscita-leta-1920/